

Een verwarrende beschrijving van Spaans dammen

Franco Pratesi

Verschillende beschrijvingen van eigentijdse bordspelen zijn toe te schrijven aan auteurs die spelen beschreven hebben uit oude beschavingen. Na op enigerlei wijze de regels van deze oude spelen te hebben gereconstrueerd, voegde de schrijver er aan toe dat in hun tijd een gelijksoortig spel werd gespeeld, onder een bepaalde naam en met speciale regels daarbij aangegeven. Iets dergelijks komt ook voor in een lange verhandeling over spelen, geschreven in het Latijn door Pantoja de Aiala.

Ik kon geen enkele gedetailleerde biografie vinden van Pedro Pantoja de Aiala, met uitzondering van enige informatie, verstrekt door Nicolas Antonio, *Bibliotheca Hispana*, Roma 1672, d.2, p. 182. Pantoja de Aiala was een Spaans jurist, geboren in Toledo tegen het einde van de 16e eeuw. Hij was in de gelegenheid rechten te studeren bij professor Alphonso Guillen de la Carrera, en andere grote deskundigen. Hij studeerde ook klassieke literatuur en geschiedenis, zoals blijkt uit het onderzochte werk, het enige dat onder zijn naam bekend is. Hij werd rechter bij het gerechtshof in Sevilla en overleed kort na het neerleggen van dit ambt.

De komplette naam van zijn originele werk luidt: Pedro Pantoja de Aiala, *Commentaria in Titulum de Aleatoribus, Digestis et Codice, seu de Ludorum universa antiquitate*. Pedro Tazo, Madrid 1625, 4, 272 cc. De titel-pagina is voorzien van een koper-gravure van Schorquens. H.I.Clodius, *Primae lineae bibliothecae lusoriae*, Lipsia 1761, citeert hetboek, met vermelding van zowel het educatieve niveau als de bijzondere inhoud (*Liber eruditissimus, sed inventu olim perdifficilis*). Dit werk kende een relatief grote verspreiding na vermelding in Thesaurus juris Romani, uitgegeven door Everard Otto, een grote verzameling van wettelijke verhandelingen, welke ik kon onderzoeken in de heruitgave van Basel, gedrukt door Brandmüller in 1744. Pantoja de Aiala zou anders aan de aandacht van de experts ontsnapt zijn, aangezien slechts enkele exemplaren van de oorspronkelijke uitgave getraceerd zijn. In zijn lange verhandeling geeft Pantoja de Aiala commentaar op oude

wetten, met referenties aan spelen. Zijn verhandeling is soms origineel, en hij haalt ook verschillende Spaanse spelen aan uit zijn eigen tijd. In het bijzonder bespreekt hij, aan het eind van zijn werk, een bekende passage van Isidorus betreffende een bordspel, waarin, onder andere, een onderscheid wordt gemaakt tussen de stukken *micii* en *vagi*. Deze beschrijving wordt door verschillende historici verondersteld betrekking te hebben op een backgammon- of een damspel-variant. Dehedendaagsedeskundigen prefereren het eerstgenoemde spel; echter, Pantoja de Aiala beschouwde het spel nog als een variant van het damspel en voegde enkele zinnen toe teneinde in het kort het overeenkomstige spel, zoals dat destijds in Spanje gespeeld werd, te beschrijven.

Nu, we zijn hier niet geïnteresseerd in de reconstructie van het oude spel, noch in de exacte betekenis van de originele passage, zoals bedoeld door Isidorus. We zijn echter geïnteresseerd in de getuigenis van Pantoja de Aiala van het damspel in zijn tijd. Laat ons voluit weergeven wat hij daar zelf over schijft:

Hic ludus adhuc apud nos viget, et vocamus eum *de las Damas*: cum duo oppositi unusquisque duodecim calculis, albis aut nigris, quasi in bello adversarium aggreditur, et in medio diversi colori deprehensum, captivum ducit, et devorat; qui autem in linea media est positus, quam calle de en medio nominamus, per eam currit, et recurrit tamquam in asylo securus.

[Dit spel wordt nog steeds door ons gespeeld, en wij noemen het *de las Damas*. Wanneer twee spelers met elk 12 stukken, wit of zwart, de vijand aanvallen als in een oorlog, en een stuk is ingesloten tussen twee stukken van een andere kleur, wordt deze geslagen en weggenomen. Een stuk echter, dat in plaats daarvan op de middenlijn geplaatst is, de zogenaamde *calle de en medio*, kan tussen andere stukken heen en weer gaan en is dan veilig als ware het in een schuilplaats.]

In een noot, refererend aan het bovenstaande, haalt de auteur het werk aan van P.Ruiz Montero uit 1591 en stelt dat andere hoeken over hetzelfde onderwerp voorkomen in een bibliografie van Spaanse boeken. Aan ons is het zeer wel bekend, dat, ten tijde van de publicatie van het werk van Pantoja de Aiala, het Spaanse damspel al enkele tientallen jaren in gebruik was en al een eigen literatuur had welke een hulp kon zijn bij de standaardisering van de spelregels. Echter, de manier waarop Pantoja de Aiala de vroege damliteratuur aanhaalt, wijst er opdat hij deze boeken niet ter beschikking had en deze ten tijde van het drukken al schaars waren, of kort daarna. Voor het technische deel van het spel zijn wij niet verrast door deze referentie, behalve voor wat betreft de

twee bijzondere onderdelen in bovenstaande omschrijving – de manier van slaan en de beweging op de middenlijn.

De manier van slaan is duidelijk geformuleerd teneinde overeen te stemmen met wat wij zouden kunnen noemen de ‘oude’ manier; namelijk door het insluiten van een vijandelijk stuk tussen twee stukken van de eigen kleur. Als we daarin slagen, is het toegestaan het ingesloten stuk ‘gevangen’ te nemen. Mogelijk is dit een herinnering aan de oude regels en heeft de auteur, in verwarring gebracht door de passage van Isidorus, niet voldoende aandacht besteed aan het actuele spel van zijn tijden heeft hij er simpelweg een regel aan toegevoegd die in werkelijkheid al enkele eeuwen eerder verdwenen was. Of moeten wij inplaats daarvan veronderstellen -zeer verrassend- dat de oude manier van slaan nog steeds ergens in gebruik was bij het Spaans dammen? De vraag is niet zonder waarde. Indien we de juiste manier van slaan buiten beschouwing laten, wordt het eenvoudiger om eerdere bordspelen uit oude beschavingen, en met name het Romeinse *latrunculi*, binnen de definities van het damspel te plaatsen!

Iets soortgelijks kan gebeurd zijn bij de ‘middenlijn’. Ook hier zien wij dit vaak aangehaald als zodanig of ook als de ‘heilige lijn’, in literatuur over oude bordspelen bij de Grieken en de Romeinen. Een dergelijke referentie is mij niet bekend met betrekking tot ‘ons’ damspel. Zodoende kan verondersteld worden dat de schrijver steeds het oude spel in gedachten had. Echter, Pantoja de Aiala voegt hier de exacte naam aan toe die de Spanjaarden voor deze lijn gebruikten, *calle de en medio*, en hij blijkt zowaar een situatie te beschrijven die werkelijk voorkomt in het Spaans dammen. Als wij deze vermelding refereren aan het moderne dammen met de lange beweging van de dam, dan kunnen wij onder middenlijn uitsluitend verstaan de lange diagonaal. Daarlangs kan een dam zondergevaar heen en weerbewegen en de aanval van twee of drie vijandelijke stukken weerstaan als bevond hij zich in een schuilplaats. Deze interpretatie lijkt plausibeler dan andere, althans op een geruit bord; wij zijn niet in staat ons een voorstelling te maken van een dergelijke middenlijn of heilige lijn op een niet geruit bord van een spel uit de oudheid. Een andere uitleg kan voor waar genomen worden voor borden die afwijken van de gebruikelijke 64 velden, zoals in het geval van spelen op het *alquerque* bord of het *morris* bord (in alle gevallen met twaalf stukken tegen twaalf, zoals uitdrukkelijk gesteld).